

Križevci - stanje spomenika kulture

Unatoč tome što su Križevci razmjerno rano dobili status grada (1252.), sačuvani spomenici ne odaju njihovo dugo postojanje. Razlog tome su česti požari, koji su Križevcima harali. Uza sve to ovaj grad obiluje profanim i sakralnim spomenicima.

Profane spomenike karakteriziraju jednokatne i prizemne kuće iz doba baroka i klasicizma. Od značajnijih spominjem reprezentativnu zgradu nekadašnje županije, popularnu "Sabornicu" (danas Likovna galerija), te kuću Karas.

Sačuvani sakralni spomenici nastali su u doba baroka krajem 17. i u 18. stoljeću; izuzetak je crkva sv. Križa nastala u gotičko doba, a barokizirana u 18. stoljeću. Najprostraniji sakralni spomenik je župna crkva sv. Ane (nekoć pavlinska), sagrađena krajem 17. stoljeća. Tu su još: grko-katolička katedrala (nekoć franjevačka crkva) i biskupska rezidencija (pregrađena u doba klasicizma), crkva sv. Marije Koruške te kapele sv. Ladislava, sv. Florijana i sv. Roka.

Većina tih spomeničkih objekata nanizala se duž glavne gradske osi što spaja nekoć dvije zasebne jedinice, Gornji i Donji grad (crkva sv. Ane, grko-katolička katedrala, županijska zgrada, kapela sv. Ladislava, pil sv. Florijana). Na zapadnom izlazu prema Zagrebu nalaze se kapela sv. Florijana i crkva sv. Marije Koruške, a na sjevernom završetku grada kapela sv. Roka.

Dok se danas kod većine profanih spomenika uočava relativno dobra očuvanost (dijelom zato što su ti objekti dobili trajnu namjenu), stanje sakralnih spomenika je zabrinjavajuće. Većina ih je prepuštena zubu vremena, a održavanje otežava i zapostavljenost u sanaciji kroz ranije periode.¹ Arhitektonska vrijednost ovih spomenika obogaćena je baroknim inventarom. Na žalost, taj, do nedavno relativno dobro očuvan, inventar danas je u raspadanju, a njegova cjelovitost osiromašena je otuđivanjem.

Navedene činjenice su razlog kraćeg osvrta na umjetničke značajke, uz neka zapažanja vezana za sadašnje stanje tih spomenika.

Zgrada nekadašnje županije

Zgrada je kasnobarokna palača (sagrađena u drugoj polovici 18. stoljeća) sa centralnim mansardnim rizalitom, koji je naglašen balkonom nad ulazom. Ističu se masivna drvena vrata s rezbarijama. U veži je šest kolumni (tri sa svake strane), a sa dvorišne strane zazidane arkade. Gradnju je nadzirao geometar Hüdler. Križevački klesar Urban Fassings izgradio je šest stupova, a zidare je pri gradnji vodio Andrija Rosmann. Prije desetak godina obnovljena je fasada i krovšte. Danas su u zgradi smješteni uredi Skupštine općine.

"Sabornica"

Objekt je sagrađen početkom 18. stoljeća pod utjecajem arhitekture tipa palača. Građani su je do nedavno nazivali "Sabornica", vezujući je uz srednjovjekovne sabore, koji su se u Križevcima održavali. Zbog dotrajalosti južno je krilo rekonstruirano, uređeno je dvorište za scenske i glazbene priredbe, a natkriveni atrij za likovne izložbe. Prostorije na katu uređene su za Likovnu galeriju. Ovaj spomenik oživljen je i obogaćen kulturnim sadržajem. Predstoji završna faza obnove; sanacija krovšta i adaptacija tavana za priručni depo.²

Kuća Karas (na do vratniku je uklesana godina gradnje 1796.)

Nekada je ta kuća pripadala pavlinskom hospiciju, a danas je ovdje smješten Gradski muzej. Muzej je osnovan 1952. g. prilikom skromne proslave 700 godišnjice proglašenja Križevaca slobodnim i kraljevskim gradom uz veliko zalaganje Dragutina Zajca, kasnijeg dugogodišnjeg upravitelja.³ U sedam izložbenih prostorija prikazan je kulturni i povijesni razvoj grada te cijelog područja općine sistematskim zbirka arheoloških, kulturno-povijesnih i etnoloških predmeta s etnoparkom⁴ te razvojem radničkog pokreta i NOR-a. U planu je sanacija ove zgrade.

Uz ove, u Križevcima postoji još niz građanskih kuća sa zanimljivim arhitektonskim detaljima (mansardni krov, željezna vrata, stari okovi na vratima).

Sl. 1 - Križevci: kuća u ulici M. Pijade 4 prije rušenja 1985. godine Foto: V. Palošika

Sl. 2 - Križevci: kuća u ulici M. Pijade 4 nakon izgradnje 1988. godine Foto: V. Palošika

Kuća u ul. M. Pijade 4

Ovo je lijepi primjer potpune rekonstrukcije-novogradnje spomeničkog objekta. Taj tip kuće pojavljuje se u 18. stoljeću kao zamjena plemićkim kurijama na imanjima. Ulaz u dvorište je kroz vežu, koja može biti na sredini ili na kraju pročelja. Kuća je izvedena u opeci. Prizemne su prostorije svođene kao i neke na katu. Uz male izmjene ova je kuća rekonstruirana i uređena kao stambeno-poslovni prostor. Kuća je sačuvala arhitektonske značajke svojeg srušenog "predloška" (usporedi sl. 1 i 2). Lijepo se uklapa u arhitekturu stare gradske jezgre, za razliku od novosagrađene kuće u ulici M. Pijade 6.

Dom kulture

Ova zgrada predstavlja mozaik graditeljskih stilova. Dio jarka na južnom dijelu gradske utvrde iskorišten je kod gradnje za podrum. Zahvaljujući samodoprinosu građana obnavlja se, kako bi i dalje služila različitim kulturnim namjenama (Osnovna glazbena škola, Knjižnica i čitaonica, sale za priredbe, uredi Narodnog sveučilišta).⁵

Kuća u ul. M. Pijade 17 iz godine 1848.

To je prva historicistička (neogotička) kuća u Križevcima. Na krovu je metalni znak Iliraca - šestokraka zvijezda s polumjesecom. Osim navedenih profanih spomenika, potrebno je spomenuti još i rodnu kuću pjesnika i filozofa Franje Markovića iz 1798, te kuću na trgu M. Tita 18 iz g. 1902. s oznakama secesije.

Sakralni spomenici

Crkva sv. Križa

Crkva je najstariji spomenik Križevaca. Do 1786. bila je župna crkva. Crkva ima gotičko svetište s nizom gotičkih detalja: slavoluk (sa slikom Krvavog sabora iz 1397. O. Ivekovića), gotički svod s figuralnim konzolama, dovratnik s uklesanom godinom 1498, kustodiju i sedilju. Na južnom zidu lađe su vrata s dovratnikom i lisnatim konzolama. S vanjske strane svetište podupiru kontrafori. Dr. A. Horvat smatra da su kvalitetni gotički kipovi Marije i Ivana (pronadani u novije vrijeme), stajali na gredi do slavoluka.⁶ Ovi jedini sačuvani gotički kipovi Križevaca nalaze se u Gradskom muzeju. Danas je u svetištu crkve smješten

mramorni oltar sv. Križa, djelo Francesca Robbe iz 1756. g. U Križevce je dopremljen iz zagrebačke katedrale u vrijeme Bólleove restauracije. Niti ovaj oltar, najpoznatije i najvrednije djelo čuvenog kipara, nije ostao pošteđen. Oskvrnućem iz ruke Abrahamove nestao je atribut (sablja), a davno je nestao i metalni korpus sa raspela na vratašcima tabernakula, čime je narušena cjelovitost ovog visokokvalitetnog umjetničkog djela. Premda je interijer i eksterijer ovog sakralnog spomenika obnavljan prije 20 godina, crkva se doima zapuštenom. krovište prokišnjava, žbuka je oronula, ulazna vrata dotrajala. Povremenim koncertima ozbiljne glazbe skreće se pažnja na vrijednost ovog spomenika, što je nedovoljno za njegovu doličnu reprezentaciju.

Crkva sv. Ane

Ukinućem pavlinskog reda, crkva postaje 1786. župna. Uz sjeverni zid lađe proteže se dugi hodnik, koji povezuje crkvu s nekadašnjim samostanom. Dio tog kompleksa danas je uređen za župni stan i ured, a dio služi za općinske ured. Nažalost, od inventara se sačuvalo malo. Sačuvala su se velike oltarne slike, koje su restaurirane povodom izložbe o djelovanju pavlina u Hrvatskoj. Dva lijepa pavlinska kipa (svetice) nestala su u novije vrijeme. Još krajem 18. stoljeća crkva je imala tri od svojih nekadašnjih pet oltara. Prostrana crkvena lađa djeluje danas prazno, a može se pretpostaviti da je nekad obilovala kvalitetnim drvorezbarskim inventarom. Postoji inicijativa da se reprezentativni, monumentalni oltar sv. Vida iz župne crkve u Glogovnici restaurira i premjesti u župnu crkvu sv. Ane, čime bi se odlično ispunio ovaj osiromašeni prostor.

Nije samo nestanak inventara ove crkve osiromašio njenu unutrašnjost. U jesen 1985. ambijent crkve narušen je neshvatljivim građevinskim zahvatima: gradnjom betonskog stola u svetištu, povišenjem razine tla u istom prostoru, ugrađivanjem rešetaka centralnog grijanja u niše na sjevernom zidu lađe, koje su oslikane zidnim slikama. Prilikom ličilačkih radova u jesen 1987. kamena neorenesansna propovjedaonica obojena je zidnom bojom, a kameno postolje krstionice izbačeno iz dna lađe i smješteno u sakristiju. Uz to, nezaštićen od crvotočine, ozbiljno je ugrožen barokni intarzirani ormar, koji kao saliven pristaje u sakristijski prostor. U nizu ovih sivih tonova, ima jedna svijetla točka: prošle godine obnovljene su orgulje.

Grko-katolička katedrala i biskupska rezidencija

Nekad je to bila franjevačka crkva i samostan. U vrijeme Bollea, crkva je gotizirana te prilagođena istočnom obredu. Vrijednost ovog sakralnog prostora obogaćena je ikonostasom, kojeg urešiše umjetničkim slikama Medović, Csikos, Tišov i Kovačević.

Zahvaljujući zalaganju sestara bazilijanki te materijalnoj pomoći Skupštine općine Križevci i razumijevanju građana, krovšte katedrale je prije desetak godina obnovljeno.⁷ Dotrajala električna instalacija zamijenjena je novom. Izvršeni su popravci krovšta rezidencije, uređene su prostorije na katu i u prizemlju. Uređen je muzej riznice katedrale te dvorana za sjednice s portretima križevačkih biskupa.

Crkva sv. Marije Koruške

Ovo je stara proštenjarska crkva. Njezin postanak vezan je uz najstariji i najznamenitiji kameni javni spomenik grada - kipom Žalosne Marije s mrtvim Kristom u krilu, na visokom stupu s natpisom donatorice Marije Jurčin, udovice križevačkog podkapetana Nikole Makara i godinom 1674.⁸ Crkva ima dva zvonika, od kojih se jedan izdiže nad kupolom, oslikanom zidnim slikama s prizorima iz Starog i Novog Zavjeta. Danas su te slike ozbiljno ugrožene od vlage. Prije dvije godine izmijenjena je krovna konstrukcija na kapama oba zvonika, a lim zamijenjen novim.

Svetište je trolisnog tlocrta. Na glavnom oltaru kvalitetna je slika sv. Obitelji iz 1738. g.⁹ Dva pobočna oltara, sv. Tri kralja i sv. Trojstvo, datiraju u cca 1720. g. Okviri na oltarnim slikama imaju velika oštećenja; rezbarija se uvelike raspada, a cijeli dijelovi manjkaju. Uz to, sa oltara sv. Tri kralja nestao je relikvijar u obliku ormarića, koji je tu stajao još 1983. g.

Sv. Marija Koruška je jedina crkva u Križevcima s razmjerno bogatim plastičnim ukrasom fasade, gdje stoji pet kamenih kipova. U usku visoku nišu smješten je kip Marije, djelo vrlo vješta kipara. Pod utjecajem vremenskih neprilika došlo je do većih oštećenja. Nad krovom sakristije smješten je kameni kip Tužnog Krista, s početka 18. stoljeća.¹⁰ Kip je nepodesno obojen. U blizini crkve smješten je poklonac s kipom sv. Ivana Nepomuka.¹¹

Brižnim uređenjem okoliša, ovaj lijepi ansambl crkve i pokonca obogatili bi ljepotom zapadni ulaz u grad, koji i inače obiluje zelenilom.

Kapela sv. Ladislava

Sagrađena je vjerojatno u 17. stoljeću. Kapela je u vrijeme kada ju je A. Schneider g. 1939, uz lijepe fotografije Đ. Griesbacha, uveo u literaturu bila dragulj baroknog drvorezbarstva domaćih majstora. Još u šezdesetim godinama njen je inventar bio razmjerno dobro očuvan. Vjerojatno je to bio jedan od razloga da je 1969. g, prilikom spomena 350. godišnjice smrti bl. Marka Križevčanina, ova kapela njemu posvećena.

Od starijeg inventara 17. stoljeća sačuvao se lijepi tabernakul s nišama, u kojima više nema kipova, i rezbarenim vratašcima, ukrašenim ornamentikom rimskog akantusa. Iz istog vremena potječe kip Marije s djetetom na polumjesecu, danas smješten na glavnom oltaru, kao nadomjestak nestalog kipa Ivana Evandeliste. Kip je tu još stajao u proljeće 1981. g.

Oltari sv. Ladislava, sv. Emerika i sv. Marije iz 1731. g. jako su oštećeni: nedostaju brojni ornamentički, a kipovi su bez ruku. Propovjedaonica, koja vjerojatno potječe iz župne crkve sv. Ane, bila je jedno od ljepših djela te vrste crkvenog namještaja u križevačkoj regiji. Izvorna ljepota jako joj je osiromašena. Uslijed trošnosti razbio se baldahin. Slika Dobrog pastira, koja je ukrašavala pozadinsku stijenu propovjedaonice, sačuvala se, ali više nije na svojem mjestu. Na njezino mjesto stavljena je slika Marije s Isusom. Od četiri kipa evandelističkih, što su resila ovu propovjedaonicu, sačuvala su se do danas tri - jedan je nestao (usporedi sl. 3 i 4).

Priorijedili su se i lijepi drveni svijećnjaci starinskih oblika. Većina preostalih nagrižena je crvotočinom. Otpali ornamentički retabla i razbijenog baldahina, nadoše "svoje" mjesto na pjevalištu, u ladicu ormara i na podu propovjedaonice. Uz stručnu obnovu inventara, kapeli je potrebna temeljita obnova krovšta i popravak žljebova.

Kapela sv. Florijana

Sagradili su je građani Križevaca 1735. kao zavjet zaštitniku od požara. Ova slikovita kapela malen je, cjelovito zasnovan prostor, sa zaobljenim svetištem, i susvodnicama na svodu. Kao neka novost u našoj sredini, riješeno je pročelje sa šest pilastara u nejednakom ritmu, po tri sa svake strane vrata; pročelje je izvedeno konveksno, a obogaćeno raščlanjenjem. Tu su još rokoko vrata, poviše njih prozor, a poviše njega niša s kipom sv. Flori-

jana u dnu zvonika, koji pod kapom ima razmjerno velike otvore. Interesantno je arhitektonsko rješenje unutrašnjosti. Ulaz je sužen konveksnim udubljenjem pročelja, a nad baroknim pjevalištem, do kojeg vode uske stube, spiralno zaobljene, niski je trokutasti otvor.

Retabl oltara dosta je skroman stolarski rad. Do središnje slike sv. Florijana stoje kipovi Ivana i Pavla, zaštitnika od nevremena. Naatici stoji slika sv. Lucije, a do nje maleni kipovi jednog redovnika i jedne svete. ¹² Lijepo rezbareni rokoko okvir glavne kanonske ploče pripada vremenu oko 1760. godine.

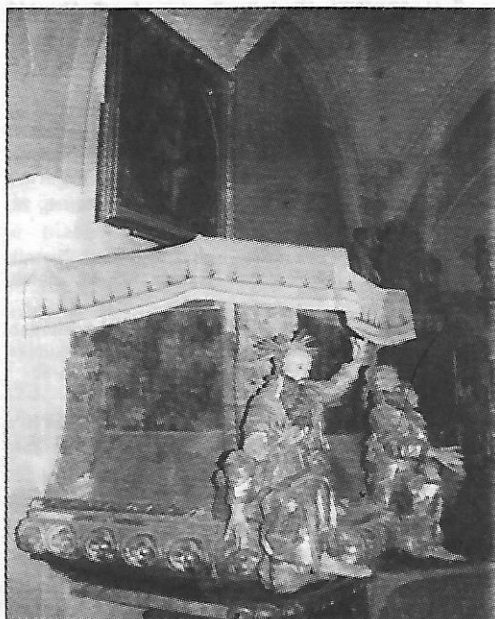
Kapela je imala biti svojevremeno rušena, tobože zbog prometnih razloga, a spasilo ju je

zalaganje trgovca Goldschmidta. ¹³ Zbog nove izgradnje, koja je nastala u neposrednoj okolici, njezina je urbanistička situacija potpuno izmijenjena. Radi njene arhitektonske i kulturno-povijesne vrijednosti potrebna je dolična nova prezentacija, tim više što je ova kapela jedan od najugroženijih spomeničkih objekata u gradu. ¹⁴

Usljed intenzivnog prometa, koji se odvija uz kapelu, popucali su noseći zidovi. Prošlo je već više godina otkako je započela akcija za obnovu ovog spomenika (u tu svrhu Skupština općine Križevci izdvojila je namjenska sredstva). Naručeni projekat sanacije i statičkog proračuna za ovu kapelu očekivano se još u svibnju 1986. g. Nažalost, radovi na zaštiti ovog spomenika nisu uslijedili tokom 1987. niti 1988. g.

Sl. 3 - Križevci: kapela sv. Ladislava (propovjedaonica) 1969. godine
Foto: D. Baričević

Sl. 4 - Križevci: kapela sv. Ladislava (propovjedaonica) 1988. godine
Foto: V. Palošika

Kapela sv. Roka

Sagrađena je 1694. g. kao zavjet u vrijeme kuge. Na retablu oltara iz 18. stoljeća nalaze se kipovi sv. Roka, sv. Fabijana i sv. Sebastijana, rad varaždinskog kipara Fridrika Pettera. Na pročelju kapele smješten je u niši iznad ulaza kameni kip sv. Florijana iz vremena oko 1744. godine.

Krovište kapele je trošno, a fasada oronula.

Pil sv. Florijana

Blizu kapele sv. Ladislava u parku, zaklonjen granama drveća, stoji pil sv. Florijana s oznakama klasicizma. Zidani pravokutni postament, iznad kojeg se izdiže pil s kipom sv. Florijana, danas je ruševan. Dovoljan je mali zidarski zahvat kako bi pil bio zaštićen od rušenja. Ljepota ovog pila bila bi više izražena kada bi se uklonilo granje, koje ga zaklanja i oštećuje.

Iz iznešenog proizlazi da su Križevci baštinili brojne profane i sakralne spomenike te da sami po svojoj urbanističkoj koncepciji zauzimaju posebno mjesto unutar raznolike revije kulturnog naslijeđa. Na žalost, stupanj očuvanosti spomeničke baštine nije na razini njezine kulturno-povijesne vrijednosti. Možda ćemo jednog, ne tako dalekog dana, kada nestanu i posljednji ostaci križevačke kulturno-povijesne baštine, shvatiti da novac ne možemo jesti i požaliti što nismo budućim generacijama sačuvali naslijeđenu baštinu. Tada će biti kasno. Danas još možemo spasiti ono što imamo.

Bilješke:

1 "Zaštita spomenika kulture", Delegatski list SO Križevci, god. VII, br. 33, 1987. 14-15

2 V. SRIMSEK, "Revitalizacija stare dame", Muzejski vjesnik br. 10, Varaždin 1987, 13-17

3 "Upoznajte Križevce i okolicu", "Vikend" br. 521, Zagreb, 19. V 1978.

4 Prošlog proljeća nestašni maloljetnici podmetnuli su požar - zapalili su 250 godina stari štagalj. Time je oštećen vrijedan spomenik seoske arhitekture i narodne baštine. "Večernji list", Zagreb, 15. IV 1988.

5 O potrebi obnove pisao je Večernji list", Zagreb, 28. VIII 1976, str. 6. pod naslovom "Još nije kasno"

6 A. HORVAT "Dva gotička kipa iz Križevaca", Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 49, Zagreb, 1983.

7 Ovaj sakralni spomenik jedini je u gradu sa kompletno novom krovnom konstrukcijom. "Katedrala i biskupska rezidencija u Križevcima", "Zumberački krijes" 1983. 76-82

8 Natpis glasi: A.M.I.R.V.G.Q.D.N.M.V.C.C.Fc.A.D.1674. (Anna Maria Iurchin relicta vidua generosi quondam Domini Nicolai Makar. Vice Colonelli Crisiensis fieri fecit anno Domini 1674.)

9 Slika je restaurirana za izložbu o djelovanju pavlina u Hrvatskoj

10 Kip je vjerojatno nastao poslije godine 1700. U kanonskoj vizitaciji 1796. spominje se kip Tužnog Krista u Donjem gradu, ali se ne navodi točna lokacija. Na sjevernom završetku ul. M. Pijade, u jami uz stari gradski zid, stoji danas kolumna baroknih oblika s tragovima natpisa.

11 Kip je dosta dobre kvalitete. Oštećen je (bez ruke). Izvori ga spominju - u dva navrata; 1795. i 1840. godine. A. Horvat donosi da je kip postavio general Ricci 1764. godine.

12 Kipovi sa slikama i kanonskom pločom preneseni su u obližnji samostan redovnica.

13 A. HORVAT, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982, 38, bilj. 107

14 "Zaštita spomenika kulture", "Večernji list", Zagreb, 20. i 23. V 1986.

Literatura:

1. V. BEDENKO, "Križevci - razvoj grada", Poseban otisak iz "Glasnika Arhitektonskog fakulteta" br. 3, Zagreb, prosinca 1975.

2. Križevački zbornik II, Križevci 1982.

3. J. BUTURAC, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine. Poseban otisak iz "Starina" JAZU, knj. 59, Zagreb 1984.

4. Likovna enciklopedija, sv. 1, 2, 3. i 4, JLZ, Zagreb 1964.

Zahvaljujem dr Doris Baričević za podatke o povijesno-umjetničkim značajkama sakralnih spomenika Križevaca i ustupljenu fotografiju propovjedaonice iz kapele sv. Ladislava.

Ljerka PERČI, Varaždin

Prilog poznavanju izgradnje varaždinskih gradskih utvrda u prvoj četvrtini 16. stoljeća

Iznenadni prodori Turaka krajem 15. stoljeća i njihovo nadiranje u Panoniju zahtijevalo je poduzimanje odgovarajućih mjera za obranu Slavonije i Ugarske. U takvoj situaciji je modernizacija varaždinskih gradskih utvrda bila neophodna.¹ Prema nekim sačuvanim dokumentima u nirnberškom arhivu moguće je djelomično rekonstruirati tijek gradnje zidina u prvoj četvrtini 16. stoljeća.

Prema do sada objavljenim dokumentima iz istog razdoblja poznato je da se u vremenu

kada je vlasnikom varaždinske feudalne utvrde bio Juraj Brandenburg vrše opsežniji građevinski zahvati na utvrđivanju kraljevskog i slobodnog grada Varaždina. Iz dviju odredaba,² koje su kralj Ludovik II i markgrof Juraj Brandenburg gotovo istovremeno objavili u jesen 1516. godine, da kraljevski porez (lucrum camerae) i miholjčicu prepuštaju varaždinskoj gradskoj općini u svrhu izgradnje varoških utvrđenja, vidljivo je da su to odlučili u dogovoru. Juraj Brandenburg u dokumentu

MUZEJSKI VJESNIK

GLASILO MUZEJSKOG DRUŠTVA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

(Bjelovar, Čakovec, Čazma, Grabrovnica, Kalinovac, Koprivnica, Križevci, Kumrovec, Kutina, Sesvete, Trakošćan, Varaždin, Varaždinske Toplice, Veliki Tabor i Virje)

TEHNIČKO UREDNIŠTVO

Stručni kolegij Gradskog muzeja Bjelovar

Glavni i odgovorni urednik: Goran Jakovljević

Tehnički urednik: Željko Vukčević

Uređivački kolegij: Goran Jakovljević (Bjelovar), Miroslav Klemm (Varaždin), Smiljka Marčec (Čakovec), Rastko Pražić (Kutina) i Oka Ričko (Koprivnica)

Muzejski vjesnik izlazi jedanput godišnje. Rukopise ne honoriramo i ne vraćamo. Za sadržaj i lekturu tekstova odgovaraju autori.

Glasilo solidarno financiraju muzeji sjeverozapadne Hrvatske.

Nakladnik: Gradski muzej Bjelovar

Za nakladnika: Božidar Gerić

Tisak. COLORPRINT Bjelovar

Broj 12 - Ožujak 1989.

God. XII.

Naklada: 800 komada

Naslovna stranica: Detalj metalne ograde ispred spomen-muzeja "Josip Broz Tito" u Velikom Trojstvu, rad Josipa Broza

Prijevod: Oka Ričko (Koprivnica), Marina Šimek (Varaždin), Miroslav Klemm (Varaždin) i Antun Šimunić (Osijek)